

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Затверджую:
Завідувач кафедри СіГД,
полковник служби ЦЗ.
О.В. Рябініна

17 червня 2019 року

СОЦІОЛОГІЯ

ТЕМА № 13: «ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ ».

План.

- 13.1 Предмет етносоціології.
- 13.2 Поняття етносу та теорія етногенезу.
- 13.3 Історичні форми спільнот людей.
- 13.4 Національно-етнічні процеси та відношення.
- 13.5 Національне питання в сучасних умовах.

Час проведення: 2 учбові години.

Харків 2019

13.1 Предмет етносоціології

Кожна людина ідентифікує свою приналежність до певного співтовариства. Почуття етнічної спільності в древніх цивілізаціях було першим у розмежуванні на «своїх» й «чужих». Феномен етнічного, національного вивчають етнографія, соціальна антропологія, історія, філософія, політологія та ін. У рамках соціологічної науки проблемами етнічного і національного займається етносоціологія.

Етносоціологію визначають як область соціології, що досліджує походження, сутність і функції різних етнічних співтовариств (рід, плем'я, народності, нації) з метою виявлення загальних закономірностей їхньої взаємодії й вироблення механізмів включення в систему сформованих соціальних відносин.

Інакше кажучи, етносоціологія вивчає соціальні аспекти життя й діяльності етнічних утворень.

Як наукова дисципліна, вона існує на стику соціології, етнографії й історії. Предмет її — взаємозв'язок загальних соціальних явищ і процесів з явищами й процесами етнічними. Об'єкт - особливості етнічних проявів соціального.

До найважливіших проблем, які вона досліджує, відносяться:

- етнічна обумовленість характерних рис культури й побуту соціальних співтовариств;
- етнічні впливи на формування ціннісних орієнтацій;
- зв'язок національних факторів з особливостями соціальної структури, міграційної й трудової мобільності, урбанізації й т.п.;
- особливості національної самосвідомості, міжнаціональних відносин;
- сутність міжнаціональних конфліктів.

Етносоціологія зосереджується на вивченні етнічної специфіки соціальних явищ, дослідженні етнічних проблем — національної самосвідомості, мови, звичаїв й інших елементів культури.

В Україні як окрема дисципліна вона почала формуватися на рубежі 50 - 60-х років ХХ ст. Однак її основи були закладені раніше, сформувавшись у рамках етнографії, історії, фольклористики й інших наук, які цікавилися особливостями національної культури, традиціями народу.

Класичним закордонним дослідженням з етносоціології вважають роботу Ф. Знанецького й У. Томаса «Польський селянин у Європі й Америці», видану в 20-і роки ХХ ст. Але принциповий інтерес до проблеми етнічності, національності зафіксований в 50 - 60-і роки, які пов'язуються з активним розпадом колоніальних володінь європейських держав в Африці й Азії, посиленням еміграційних хвиль із країн «третього миру» у Європу й Сполучені Штати Америки.

13.2 Поняття етносу й теорія етногенезу.

У процесі довгої спільної життєдіяльності людей у рамках кожної групи вироблялися загальні стійкі ознаки, що відрізняють одну групу від іншої. До числа таких ознак відносяться мова, особливості побутової культури, звичаї й традиції того або іншого етносу. Ці ознаки відтворюються в етнічній самосвідомості народу. Етнічність припускає почуття єдності, що виражається через протиставлення “ми - вони”. Якщо немає відчуття приналежності до спільноти, немає усвідомлення відмінних рис її культури, то немає й соціальної спільності.

Основною умовою для формування етносу є спільність території й мови. У ході розвитку господарських зв'язків, під впливом географічного середовища, контактів з іншими народами складаються характерні риси матеріальної й духовної культури, виробляється національна психологія – тобто затверджується етнонім.

Таким чином, етнос – це історично сформована на певній території стійка сукупність людей, що володіють загальними й відносно стабільними особливостями мови, культури, побуту, а також свідомістю єдності й відмінності від інших подібних утворень.

Етнос, який сформувався, виступає як соціальний організм, що самовідтворюється шляхом етнічно однорідних шлюбів і передачі новому поколінню мови, культури, традицій і т.д. Для більш стійкого існування етнос прагне до соціально-територіальної організації, тобто до держави.

Однак етноси не вічні: вони народжуються, розвиваються й умирають. І такий дуже тривалий і складний процес називається етногенезом (тобто походження етносу).

Етноси не ізольовані друг від друга. Іноді поруч або навіть у складі однієї держави живуть зовсім несхожі етнічні спільноти. Тому вони приречені на спілкування й взаємний вплив.

Взаємодія етносів, що веде до зміни їхньої сутності називається етнічними процесами.

Розрізняють еволюційні й трансформаційні етнічні процеси:

- Еволюційні етнічні процеси припускають значну зміну кожного з основних елементів етносу (мови, культури, класової структури етносу й т.п.);
- Трансформаційні етнічні процеси охоплюють зміни, що ведуть до зміни етнічної самосвідомості.

Такі етнічні процеси протікають у вигляді: консолідації, асиміляції й інтеграції.

- консолідацією називається злиття декількох самостійних, але родинних по мові й культурі народів у єдиний, новий, більший етнос (прикладом консолідації може служити злиття східнослов'янських племен у єдині давньоруські народності в 9-12 ст.);

- асиміляція – це розчинення одного етносу або його частини в іншому значно більш численному, у результаті чого втрачаються багато споконвічних етнічних властивостей і здобуваються нові (у сучасному світі найбільш інтенсивно асиміляційні процеси відбуваються в Італії, Англії, Данії, Швеції, де ті етноси, які вже сформувалися асимілюють малі етнічні спільноти);

- набагато повільніше й складніше протікають процеси міжетнічної інтеграції – тобто взаємодії усередині держави або на міждержавному рівні декількох значно розрізняючихся по мові й культурі народів, що веде до появи в них ряду загальних рис (наприклад, СРСР або США, де суспільство залишається етнічно строкатим і де, як говорять, казан різних націй).

13.3 Історичні форми спільнот людей

Соціальні спільноти є основою соціальної структури суспільства. Соціальна спільнота являє собою реально існуючу сукупність індивідів, що відрізняється соціальними зв'язками й відносною цілісністю.

У якості найпоширеніших соціальних спільнот виділяють: рід, плем'я, народності, народ, нації.

На відміну від раси, що є продуктом біологічного розвитку й поєднує людей із загальними біологічними рисами (кольори волосся, шкіри, риси особи, характер статури), соціальні спільноти є результатом соціальної взаємодії.

У процесі повсякденного спілкування склалися загальні вірування, звичаї, ритуали, які поєднували людей.

1. Історично першими соціальними спільнотами людей були природні кровні об'єднання – рід і клан.

Велику роль у житті перших спільнот грала віра в загального предка, поклоніння певним чинностям природи. Вони не тільки об'єднували, але й надавали роду й клану стабільність, були основою формування колективної свідомості.

У міру того, як відбувалося змішання родів і кланів, основними факторами стабільності ставали: спільність історико-географічного походження й звичаїв.

2. У процесі взаємодії родів і кланів, що поєднувалися в племена, склалися нові звичаї, звички, норми, цінності, з'явилася загальна мова. Тобто затверджувалася нова особлива культура.

Плем'я – це форма спільності людей, властива первіснообщинному ладу.

Племена були вже чітко пов'язані з певною територією, захищали її й мали внутрішню формальну організацію. В основі плем'я лежали родові відносини. Плем'я поєднувало кілька родів і мало свою мову й звичаї.

З переходом до пастухування й землеробства з'явився й певний господарський уклад. Тільки приналежність індивіда до племені робила його співвласником загальної власності, забезпечувала йому певну частку виробничого продукту й право участі в суспільному житті.

З розвитком виробничих і соціальних відносин відбувається процес укрупнення племен, утворюються племінні союзи.

Кровні зв'язки поступово перестають бути основою етнічних спільнот, усе сильніше стають зв'язки соціальні.

3. Змішання племен і витиснення родових відносин привело до розпаду племен і до об'єднання їх у народності.

Народності – це мовна, територіальна й культурна сукупність людей, що зложилася історично й передувала націям.

Народності характерні для епохи рабовласництва й феодалізму.

Народності символізують більш високу культуру суспільства: це відноситься й до матеріальної культури (житло, одяг, знаряддя праці), і до духовної (вірування, цінності, народна творчість).

Народності – це не просто об'єднання племен, а якісно нова обцинна організація, заснована на територіальних й економічних зв'язках людей, при наявності приватної власності й непримиренних класів – імуших і незаможних.

У деяких країнах народності існують і зараз, наприклад, у Великобританії живуть валлійці, нормандці, галли; у Франції – британці й корсиканці.

4. У процесі консолідації народностей на базі розвитку економічних, політичних й інших зв'язків між ними складаються нації.

Нації – це історично сформована форма спільності людей, що володіють, як правило, спільністю території й економічного життя, мови й духовного складу, у якомусь ступені й біологічною своєрідністю (що найчастіше позначається в зовнішності), а також особливостями національного складу характеру, національного менталітету, темпераменту, особливостями культури й побуту.

Нації припускають більше високий щабель розвитку культури, що виражається в більш зрілій ціннісній свідомості, багатстві норм, у розвиненій літературній мові й більш глибокому характері самосвідомості.

Важливою ознакою націй є внутрішній державний устрій і чіткі державні кордони, у границях яких завершується їхнє формування.

Нації охоплюють значно більшу кількість людей. У середині націй довгий час можуть зберігатися етнічні групи. Наприклад, у нашій країні в результаті тривалого тісного спілкування зложилася українська нація, що містить у собі етнічні групи українців західної, східної й південної України. Однак єдине громадянство включає крім українців представників інших націй, що проживають на території України.

5. Народ – населення даної держави, що включає в себе різні верстви й класи, які по своєму об'єктивному положенню здатні брати участь у розвитку країни в певний історичний період.

Іноді слово “народ” має якусь негативну відзнаку, коли цим словом позначається маса “простого люду” виконуюча всю важку чорну роботу.

Народ є реальною силою: він створює й удосконалює знаряддя праці, передає з покоління в покоління навички, а також є творцем і хоронителем культурних цінностей, створених всією історією суспільства.

Народ – це творець історії, але його творча роль історично неоднакова, як неоднаковий і сам народ на різних етапах розвитку суспільства.

13.4 Національно-етнічні процеси й відносини

Національні відносини завжди пов'язані з рішенням певних етнічних проблем, які стосуються умов виживання й розвитку етносів (проблеми території, політичної

влади, мови, культури, традицій і т.п.). У чинність цього вони виступають як національно-етнічні відносини.

Передумовою виникнення й розвитку національних відносин є існування окремих етнічних співтовариств (народів, націй), які відрізняються по своїх етнічних характеристиках, починаючи з особливостей походження, і закінчуючи особливостями мови, культури й етнічної свідомості.

Національні відносини ніколи не існують у чистому виді, поза іншими суспільними явищами (політичних, духовних, соціальних, економічних, екологічних). Всі ці відносини можуть здобувати національний характер, якщо в процесі їхньої реалізації вирішуються етнічні проблеми існування тих або інших народів.

Суб'єктами національних відносин виступають більші й малі етноси (народи). Це такі великі народи, як російський, французький, китайський і т.д., і малі (нечисленні) народи Кавказу, російської й американської Півночі, інших регіонів Землі.

Велику увагу етносоціологія приділяє проблемі соціальної справедливості, що виникає у відносинах між так званими корінними й некорінними націями:

- 1) До корінної звичайно відносять нації, які компактно проживають на певних територіях і дали ім'я існуючому державному утворенню. Виходячи із цього до корінних націй відносяться, наприклад, українці на Україні, вірмени у Вірменії, естонці в Естонії й т.д.
- 2) До некорінних націй відносяться так звані національні групи, що проживають на території некорінних націй, наприклад, ті ж українці в Литві, вірмени в Росії, росіяни в Естонії й т.д.

Звідси виникла проблема національних меншостей, здійснення їхніх прав і воля в умовах тих національних державних утворень, у яких вони проживають.

В Україні як у багатонаціональній державі, за даними перепису проживає до 130 етнічних співтовариств. Це свідчить про те, що міжнаціональні відносини є одним з найважливіших факторів внутрішньої політики України. Оскільки в Україні існують щонайменше три більші етико-лінгвістичні групи (до 40 % тут - українці, які говорять українською мовою, майже 33 % - російськомовні українці й до 21 % - російськомовні росіяни), складної є й лінгвістична ситуація.

Міжнаціональні відносини можуть проявлятися у вигляді економічних, політичних, культурних, мовних, екологічних й інших відносин між націями. Кожен з цих проявів міжнаціональних відносин має свій специфічний зміст:

- Економічні міжнаціональні відносини спрямовані на задоволення економічних потреб націй. Економічні потреби можуть формуватися як стихійно, у процесі історичного розвитку, скажемо, торговельних зв'язків між народами, так і завдяки політиці держави (наприклад, заборона в Південно-Африканській республіці чорношкірому населенню займатися управлінським, адвокатським й іншим видами діяльності).
- Політичні міжнаціональні відносини в багатонаціональній державі стосуються насамперед рівної участі всіх етнічних утворень у реалізації політичної влади в

країні й рішенні на державному рівні найважливіших проблем їхнього життя. Вони спрямовані на реалізацію цивільних прав і воль представників різних етнічних груп.

- Важливу роль у розвитку кожних націй грають міжнаціональні відносини в сфері духовного життя. Вони спрямовані на взаємне збагачення народів в області духовної культури й у той же час на збереження й розвиток їхньої національної самобутності.

Взагалі весь спектр етнонаціональних явищ реалізується не тільки існуванням багатьох національностей у рамках певної держави, а й завдяки системі етнонаціональних інтересів. Ці інтереси стосуються збереження самобутності, розвитку економіки, культури етнічних груп, тобто національного самоствердження. Відповідно перед етносоціологією стоїть питання націоналізму.

Сьогодні часто говорять про національну самосвідомість і про націоналізм:

- національна самосвідомість – це почуття й самосвідомість духовної єдності свого народу і його культурної своєрідності.

Національна самосвідомість сприяє зімкненню людей даної національності; а також виступає в ролі свого роду захисного механізму, що дозволяє зберігати її цілісність і культурну визначеність у спілкуванні з іншими націями.

- націоналізм – це форма прояву національного егоїзму.

Основу націоналізму становлять ідеї національної переваги й національної винятковості, що породжує зарозумілість стосовно інших націй.

Як суспільний рух, націоналізм зародився одночасно в розвинених країнах Західної Європи (Англія, Франція) і в багатоетнічних країнах імперського типу (Австро-Угорщина, Росія) - внаслідок протестів некорінних націй проти національного гноблення й нерівності.

Радянська соціологія трактувала націоналізм як систему установок і політичних ідей щодо винятковості, переваги власного народу над іншими, небажання інтегруватися з іншими народами, а також як дії, спрямовані на їхню дискримінацію.

Однак після розпаду політичної й ідеологічної системи Радянського Союзу в пострадянській науці здобувають чинність концепції, які тлумачать націоналізм як самоідентифікацію націй у рішенні політичних, державних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку.

Треба сказати, що міжнаціональні відносини виникають і здійснюються не тільки на рівні цілих народів, але й на міжособистісному рівні в процесі повсякденного спілкування людей різних національностей.

Національні почуття людей, як правило, досить витончені. Тут особливо важливо проявляти такт і делікатність, повагу друг до друга. Цьому в чималому ступені сприяє розширення знань щодо звичаїв, традицій й у цілому духовної культури інших народів, виховання терпимості й поваги до представників інших національностей.

13.5 Національне питання в сучасних умовах

Національне питання являє собою систему взаємозалежних проблем розвитку націй і національних відносин. Воно інтегрує у собі основні територіальні, екологічні, політичні, економічні, мовні, морально-психологічні проблеми.

Національне питання не залишається незмінним, його зміст міняється залежно від характеру історичної епохи й змісту реально сформованих міжнародних відносин.

В сучасних умовах основний зміст національного питання складається у вільному й всебічному розвитку всіх народів й у розширенні їхнього співробітництва.

Яскраво вираженою особливістю сучасної епохи є національно-етнічне відродження багатьох народів й їхнє прагнення самостійно вирішувати проблеми свого життя. Це відбувається фактично у всіх регіонах миру.

Серед основних причин етнічного відродження народів і підвищення їхньої політичної активності називають наступні:

- прагнення народів усунути всі елементи соціальної несправедливості, що ведуть до обмежень їхніх прав і можливостей розвитку в рамках колишніх колоніальних імперій і деяких сучасних федеративних держав;
- бажання народів самостійно використати природні ресурси, що перебувають на їхніх територіях і грають важливу роль в задоволенні їхніх життєвих потреб.

Розвивати взаємовигідне співробітництво між народами можна лише на основі взаємного визнання й поваги їхніх основних прав. Ці права закріплені в багатьох документах міжнародних організацій, у тому числі в ООН. Мова йде про наступні права всіх народів:

- право на існування (забороняє знищення в якій-небудь формі будь-якого народу або його культури);
- право на самоідентифікацію (передбачає самовизначення громадянами своєї національної приналежності);
- право на суверенітет і самоврядування (реалізується завдяки самостійному налагодженню своєї життєдіяльності, без втручання ззовні);
- право на збереження культурної самобутності (включаючи сфери мови, освіти, культурної спадщини, народних традицій);
- право народів на контроль за використанням природних багатств і ресурсів територій їхнього проживання;
- право на доступ до досягнень світової цивілізації.

Дотримання цих прав означає істотний крок на шляху до оптимального рішення національного питання для кожного з народів.